

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN BİTLİS'TEKİ FAALİYETLERİ*

*Abdulaziz KARDAŞ***

ÖZET

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında yaşanan gelişmeler ve bazı Avrupalı devletler arasındaki siyasi, askeri ve iktisadi rekabet gibi sebeplerle çıkan dünya savaşına kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti de katılmıştır. Bu savaşta birçok cephede mücadele veren Osmanlı Devleti'nin Doğu Cephesi'ndeki askeri harekâtı, 1 Kasım 1914'te Rus ordusunun sınırı geçmesiyle başlamıştır. Ruslar askeri üstünlüğü ve bölgedeki Ermenilerin çıkardığı isyanların oluşturduğu zemini kullanarak buradaki birçok vilâyeti işgal etmiştir.

Rusların 3 Mart 1916'da Bitlis'i de işgal etmeleri üzerine Osmanlı Hükümeti, Çanakkale'deki başarılarıyla tanınan Mustafa Kemal'i Bitlis civarındaki 16'ncı Kolordu'nun Kumandanlığı'na atamıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Bitlis'e giderek komutayı eline almış ve çalışmalara başlamıştır. "Anafartalar Kahramanı" olarak isim yapmış, ünü bütün orduya ve Anadolu'ya yayılmış bir komutan olan Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gidip komutayı ele alması; askerinin ve bölge halkının moralini yükseltmişti.

Mustafa Kemal Paşa, bölgeye gittikten sonra Bitlis'te bulunan ordu kumandanları, aşiret reisleri ve din adamlarıyla görüşmeler yaparak Bitlis'in ve bölgenin düşman işgalinden kurtarılması için hazırlıklara başlamıştı. Bu çerçevede aşiret reislerden gönüllü alaylar oluşturulmuş, Bitlis ve çevresinde etkili olan din adamlarının desteği sağlanmıştı. Bunlardan başka buradaki cephelerde savaşan ve morali bozulan, yıpranan birlikleri değiştirmişti. Mustafa Kemal Paşa, taarruz için gerekli tüm hazırlıkları tamamladıktan sonra karargâhı Bitlis Deresi içinde bulunan tüm birliklerle 2 Ağustos 1916'da harekete geçmiş ve altı gün sonra Bitlis düşman işgalinden kurtarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Bitlis, Mustafa Kemal Paşa, Rusya.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: a.kardas@yyu.edu.tr

***Bu makale, 13-15 Ekim 2014 tarihleri arasında Bitlis Eren Üniversitesi'nde Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenen "Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu"nda tarafımdan sözlü olarak sunulan tebliğin yeniden gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

MUSTAFA KEMAL PASHA'S ACTIVITIES IN BITLIS DURING THE FIRST WORLD WAR

STRUCTURED ABSTRACT

Bitlis is a single and important location between the Southeast Taurus Mountains which connects the East Anatolia to Persian Gulf and Mediterranean through the Southeastern Anatolia. The Ottoman Empire also took place in the World War I that began by the late 19th Century and early 20th Century and emerged among some European countries because of certain political, military and economic reasons. The Ottoman Empire battling in many fronts during this war started the military operations in the Eastern Front when the Russian army crossed the border on 1 November 1914. The Russian occupied many provinces in the region utilizing their own military superiority and the grounds formed by the Armenian outbreaks.

Upon the occupation of Bitlis by the Russian in March 3, 1916, the Ottoman Government appointed Mustafa Kemal, famous for his accomplishments in Çanakkale, to the 16th Corps Command around Bitlis. Thereupon, Mustafa Kemal Pasha arrived in Bitlis to steer the ship and started to work. Known as "Hero of Anafartalar", famous in the whole army and the Anatolia, the commander Mustafa Kemal Pasha started to command in the front, which very motivated the soldiers and people in the region.

After his arrival in the region Mustafa Kemal Pasha worked together with important commanders such as 8th Division Commander Nuri Bey (Conker), Battalion Commander Fuat Bey (Bulca), General Refet (Bele) and Ali Bey (Çetinkaya) and Colonel İsmet (İnönü) Bey. Moreover, he had the chance to know and work with Chieftain of Mutkis Clan Hacı Musa Bey and his brother Nuh Bey, religious functionaries Sheikh Ziyauddin Efendi and Küfrevizade Sheikh Abdülbaki Efendi, Sheikh Alauddin Efendi of Ohin, Bitlis Deputy Sadullah Bey.

Following the occupation of Bitlis, the northern sides of Gambos Mountain between Bitlis and Muş were being defended by the voluntary units from Bitlis and nearby. In the west of Bitlis channel, the Mutki territory, volunteers of Hacı Musa Bey were deployed. The duty of this battalion was determined as to protect the 5th Division and hinder the Russian communication between Bitlis and Muş by going down the Muş Plain.

Mustafa Kemal Pasha faced some big problems when he arrived in the base. Because the units in there were nothing but the rubbish of a tired, demotivated, diseased army with almost no arcade and weapons. Pasha requested weapon, reserves and health materials by telegraphing to Istanbul and worked hard to shape the corps to fight against the enemies. While Mustafa Kemal Pasha sustained his works, he also had to challenge with many issues in the region other than the above-stated ones like deserters, gangs, Dersim outbreak, transfer of reserves to the front.

Mustafa Kemal Pasha held some talks with army commanders, chieftains and religious opinion leaders and started preparations to

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

rescue Bitlis and the nearby region from the occupation of enemy. In this regard, voluntary regiments were formed among the clans and the support of religious leaders around Bitlis was maintained. Additionally, he changed the units who got tired and demotivated. After Mustafa Kemal Pasha completed all requirements for the attack, he took the action on 2 August 1916 with all units located in the Bitlis River and rescued Bitlis from the occupation of enemies within six days.

Following the redemption of Bitlis, the fame of Mustafa Kemal Pasha rose and people's motivation increased besides that the occupation of Diyarbakir and nearby provinces was prevented. Moreover, involvement of regional militia and voluntary forces under the command of 16th Corps did demonstrate the determination and persistence of the folk in the region.

Mustafa Kemal Pasha went to Bitlis second time in November of 1916. During his visit the Pasha inspected the voluntary units formed by Sheikh Ziyauddin Efendi (Excellency) and fulfilled their food and arcade needs. Mustafa Kemal Pasha cared particularly with the protection of children who lost their parents as well as the starvation and famine in Bitlis during the First World War. Mustafa Kemal Pasha paid a visit to Sheikh Ziyauddin Efendi who had a big role in rescuing Bitlis and was taken to hospital after being injured in war. Pasha also visited some historical places in Bitlis and the mausoleum of Sheikh Abdülbaki Küfrevi located near Kızılmescit.

Militia and the voluntary forces formed by the clans and religious leaders in Bitlis offered great contributions during First World War. Such contribution and support were maintained with the works of Mustafa Kemal Pasha during the days of War of Independence. So that the friendship and relations established by Mustafa Kemal Pasha during his term as Commander of 16th Corps facilitated the solution of many problems in the region during War of Independence and in the later periods.

Bitlis has always been a place which is desired to be captured by many states due to its geographical and strategic location. Bitlis therefore was occupied by the Russian during First World War and reeled under the weight of the war for nearly five months. Ottoman Supreme Headquarters sent Mustafa Kemal Pasha, who came to the fore during Çanakkale Battles, to Bitlis in order to prevent the progress of the Russian to Diyarbakır and Iskenderun through the roads under dominance of Bitlis and to increase the motivation of the folk.

After Mustafa Kemal Pasha arrived in Bitlis, he solved the hinterland problems and started the preparations for the attack against the Russian with the help of voluntary units formed following the talks with the people of region. In the framework of such preparations, Mustafa Kemal Pasha met with influential people of the region such as religious leaders and chieftains in Bitlis. Mustafa Kemal Pasha investigating the nature of the region in site solved many problems during the War of Independence days as well as the early years of the Republic thanks to his friendships formerly grounded in the region.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Key Words: First World War, Bitlis, Mustafa Kemal Pasha, Russia.

Giriş

Bitlis, Doğu Anadolu'yu Güneydoğu Anadolu üzerinden Basra Körfezi ve Akdeniz'e bağlayan, Güney doğu Toroslar arasında tek ve önemli bir merkezdir (Bitlis, 1985:406). Ruslar özellikle Bitlis ve Muş yöresinden yaptıkları taarruzlarla Irak ve Suriye'de bulunan bütün Türk kuvvetlerinin gerisine inmek istemişlerdi. Ruslar, daha önce İngilizler ve Fransızlarla Çanakkale üzerinden irtibat kurmaya çalışmış fakat başarılı olamamışlardı. Bu nedenle irtibatı buradan sağlamaya çalışmışlardı (İlhan, 1990:54).

A. Birinci Dünya Savaşı ve Bitlis'in İşgali

Avrupa devletleri arasındaki siyasi, askeri ve ekonomik rekabet gibi başlıca sebeplerle başlayan dünya savaşına kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti de katılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Doğu Cephesi'ndeki askeri harekât, 1 Kasım 1914'te Rus ordusunun sınırı geçmesiyle başlamıştı (İnal, 2011: 487; Öğün, 1999:179-206; Baytın, 1946:19; Nikolavski, 1935:49). Ruslardan destek alan Ermeniler de bu sırada isyanlara devam etmişti. Ermeniler, özellikle Türk Ordusu'nun Sarıkamış mağlubiyetinden (Yüceer, 2002:11) sonra daha belirgin bir şekilde direnişe ve isyanlara başlamışlardı. Sonunda 25 Şubat 1915'te Bitlis'te ve 27 Şubat'ta Muş'ta Ermeniler isyan çıkarmıştı (Askeri Tarih, 1985: 23-33). Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Van Valisi Cevdet Bey ve Bitlis Valisi Mustafa Abdülhalık Bey'e şifreli birer yazı göndererek, Ermeni faaliyetlerine karşı önlem almalarını istemişti (BOA, DH. ŞFR, D. No:52, G. No:282). Ermeni komitelerinin Van'dan sonra en çok önem verdikleri şehir Bitlis'ti. Çünkü Bitlis, yılın her mevsiminde işlek bulunan ve sevkiyata elverişli durumdaki Van-Diyarbakır-Halep-İskenderun yolu üzerinde bulunmaktaydı (Ermeni Komite, 2008:134).

Ruslar, Ermeni isyanlarından (Ürkmez, 2013:915) da faydalanarak iki kol halinde Malazgirt ve Van üzerinden ilerleyerek 11 ve 12 Mayıs 1915'te Bargiri (Muradiye), Patnos ve Erciş'i işgal etmişti. Van Valisi Cevdet Bey, Rusların iyice yaklaştığını haber alınca, 14 Mayıs 1915'te Van'ı terk ederek (ATASE, BDH, Kls:2827, D. No:99, F.004-01) Başkale'ye çekilmişti. 16 Mayıs 1915'te Van'ı işgal eden Rus kuvvetleri civardaki yerleşim yerlerini işgale devam ederek 22 Mayıs 1915'te Başkale'ye girmişti (Çakmak, 2005:88-90; Sabis, 1951:223). Bu işgaller üzerine 3'üncü Ordu Kumandanlığı, 4 Haziran 1915'te Bitlis Vilâyeti'ne ve Bitlis Vilâyeti vasıtasıyla Van Vilâyeti'ne bir telgraf göndererek Van Gölü Cenup Müfrezesi ve aşiretlerin cephelere doğru hareket etmelerini emretmişti (ATASE, BDH, Kls:2827, D. No:99, F.004-17; ATASE, BDH, Kls:2827, D. No:99, F.004-18). Bu nedenle 1915 sonlarında Türk Ordusu, Bitlis Seyyar Jandarma Bölükleri ve aşiret birlikleri ile gücünü artırarak Bitlis-Duhan ve Van Gölü civarında savunma hatları (ATASE, BDH, Kls. 2845, D. No: 169, F. 039-01; ATASE, BDH, Kls. 2845, D. No: 169, F. 039-02) oluşturmuştu. Ruslar'ın Bulank ve Malazgirt'ten Muş ve Bitlis'e doğru ilerlemelerine engel olmak için Ziyaeddin Efendi, Şeyh Mahmut, Şeyh Ahmet Haznevi, Vanlı Müftü Şeyh Ömer, Mutki'nin Ohin (Koyunlu) Köyü'nden Şeyh Alaaddin, Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey gibi yörede nüfuz sahibi kişiler düşman karşısında yer almıştı (Ayte, 1196:114). Ancak düşmanın sayı ve donanım üstünlüğünden Bitlis'e doğru geri çekilmek zorunda kalınmıştı (Ziyaeddin, 1982:249). Öte yandan Ruslar, Eleşkirt ve Pasinler üzerinden Malazgirt'e doğru ilerlerken, Muş ve çevresinde bulunan Ermeniler, Müslüman köylerini basıp katliam yapmaya başlamışlardı (Alpay, 1957:1).

Ruslar, 6 Haziran 1915'te Kuskunkıran (ATASE. BDH, Kls. 2827, D. No: 99, F. 004-05.) ve 9 Haziran'da Reşadiye'yi alırken, Van Gölü'nün kuzeyinden ilerleyen diğer Rus kuvvetleri de Ahlat'ı işgal etmişlerdi. I. Kuvve-i Seferiye Kumandanı Yarbay Halil Bey, Rusları durdurmak için

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

elinde yeterli kuvvet bulunmadığından, Bitlis'e doğru çekilmişti (Guze, 2007:57). Kuskunkıran mevkiinde, savunma hattında olan Van Cenup Müfrezesi de 1 Aralık 1915'te aldığı emirle Rahva Boğazı'na çekilmişti (ATASE, BDH, Kls. 2950, D. No: H.36. 001. F. 252.).

Ruslar, 3 Mart 1916'da Bitlis'i işgal etmişlerdi (Genelkurmay, 1993:209; İltter, 2007:95; Aydın, 1967:37-38; Karadeniz, 2011: 1405). Bunun üzerine burada görev yapan Türk kuvvetleri Bitlis'in güneyinde yer alan Nebat ve Gambos dağlarına çekilmişti. Muş ve Bitlis'in Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra Van-Bingöl bölgelerindeki zayıf kuvvetlerin takviye edilmesine karar verilerek, düşme tehlikesi bulunan Diyarbakır yolunun korunması amacıyla (Ayışığı, 2013:160) 3'üncü Ordu Kumandanlığı, Mardin'de bulunan 5'inci Piyade Tümeni'ne, Mardin Mutasarrıflığı aracılığı ile Bitlis'i geri almak üzere Bitlis'e giderek, oradaki birliklerin emir ve komutasını ele almasını emretmişti (Genelkurmay, 1993:209). Başkumandan Vekili Enver Paşa da 10 Mart 1916'da bir telgraf çekerek 16'ncı Kolordu karargâhının Resülayn (Ceylanpınar) üzerinden hemen Diyarbakır'a hareket etmesini istemişti (Çalışlar, 1997:148; Kocatürk, 2007:71). Çünkü Rusların bu işgallerle yetinmeyip ileriye doğru harekete devam edecekleri (BOA, HR. SYS, D. No: 2418, G. No:53.) beklenmekteydi. Rus işgalleri nedeniyle Erzurum, Van, Bitlis ve çevredeki vilâyetlerden 50.000'den fazla kişi mülteci durumuna düşerek (Kansu, 1986:7), Diyarbakır'a sığınmıştı (.BOA, DH-ŞFR, D. No: 538, G. No: 25). Bitlis Vilâyeti'nin düşman işgaline uğrayan kesimleri Rus ve Ermeni kıyımları dolayısıyla büyük nüfus kaybına uğramış ve şehir nüfusu birkaç yüz kişiye düşmüştü (Erdeha, 1975:157). Bu nedenle Bitlis'te görev yapan ve işgalden sonra buraya gönderilen kuvvetler de daha gerilere çekilmişti.

5'inci Piyade Tümeni, Van Gölü Cenup Müfrezesi ve Çapakçur Müfrezesi'nden oluşan 16'ncı Kolordu, 15 Mart 1916'da kuvvetlerinin çoğu ile Ziyaret (Veyselkarani)'te bulunmak üzere, Zevyasor-Kasrik-Kozma Gediği-Boğlan Gediği-Tokluyan hattında yer almıştı. Daha önceleri Bitlis yönüne çevrilen 5'inci Piyade Tümeni'nden 13'üncü Piyade Alayı'nın ileri birlikleri 20 Mart 1916'da Bitlis'in 20 km kadar güneyindeki Duhan (Sarikonak)'a gitmişti. Bitlis Boğazı'nın önemi nedeniyle 3'üncü Ordu Kumandanı Vehip Paşa, Çanakkale'deki başarılarıyla temayüz etmiş bulunan 13'üncü Piyade Alayı ve subaylarına "Bitlis Boğazı'nı tek bir er kalıncaya kadar kapamakla görevli olduklarını" emretmişti (Birinci Dünya, 1978:209-211). Çünkü düşmanın Bitlis'in güneyindeki geçitleri zapt ederek Güneydoğu Torosları aşması halinde Irak ve Suriye'deki ordular da tehlikeli bir duruma düşebilirdi (Belen, 1963:58).

Bitlis işgal edildikten sonra, Bitlis ile Muş arasındaki Gambos dağlarının kuzey yamaçları, Bitlis ve çevresinden oluşturulan gönüllü birlikler tarafından tutulmuştu. Bitlis Boğazı'nın batısında, Mutki mıntıkasında Hacı Musa Bey gönüllüleri yer almıştı. Bu müfrezenin görevi, 5'inci Piyade Tümeni'ni korumak ve Muş Ovası'na inerek Bitlis-Muş arasındaki Rus ulaştırmasına engel olmak olarak belirlenmişti. Mutki mıntıkası ile Talori Deresi arasında, Sason mıntıkasında, Kolağası Ahmet Ağa komutasında yeni teşekkül eden müfreze bulunmaktaydı. Bu müfrezenin görevi ise Muş ve doğusundan Şilvan istikametine inen yolları kapamaktı. Ruslar 5'inci Piyade Tümeni'nin Bitlis'e taarruz hazırlıklarını bozmak amacıyla Mutki mıntıkasındaki faaliyetlerini artırarak, Bitlis'in 20 km batısındaki Tatavan (Mutki'ye bağlı bir köy)'i işgal etmişti. Bölgeyi savunan Hacı Musa Bey gönüllüleri 5 Nisan 1916'da burayı geri almıştı (Kafkas Cephesi, 1993:210-218). Hacı Musa Bey'in Mutki gönüllülerinden başka Murat Havzası ve 16'ncı Kolordu bölgesinde; Bitlis'te "Reşadiye", Muş'ta "Mahbubanlı", Arduşin'de "Genç", Oğnut'ta "Çapakçur", Kiği'da "Kiği" müfrezeleri gibi gönüllü birlikler bulunmaktaydı (Erikan, 1964:157-158). Burada nizamî birliklerin yanı sıra çok sayıda milis kuvvetlerinin düşman karşısında yer alması, bölge halkının vatan müdafaası karşısında üzerine düşen görevi yerine getirmedeki azim ve gayretinin bir işaretiydi (Evsile, 1994:32-33).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

B. Mustafa Kemal Paşa'nın Görevlendirilmesi ve Bitlis Bölgesine Gitmesi

Erzurum'un işgal edilmesinden sonra Başkumandanlık Vekâleti, Rusların Anadolu içlerine ilerleyerek halkın moral ve savaş gücü üzerinde oluşabilecek olumsuz etkilerini önlemek amacıyla harekete geçmişti. Çanakkale Muharebeleri'nin sona ermesiyle (9 Ocak 1916) boşta kalan 2'nci Ordu'yu Doğu bölgesinde kullanmayı planlamış ve bu ordunun komutanlığına da Ahmet İzzet Paşa'yı tayin etmişti (1'nci Dünya, 1967:25-26). 2'nci Ordu, 2'nci, 3'üncü ve 16'ncı kolordulardan kurulmuştu (Çeliker, 1987:384). Bitlisin güneyindeki yüksek arazide, Bitlis'i terke mecbur kalan 5'inci Tümen ve Muş'un güneyindeki dağlarda bulunan 8'inci Tümen de 2'nci Ordu emrine verilmişti (Sanders, 2010:157).

İngilizler Çanakkale'den çekildikten sonra Albay Mustafa Kemal, Sofya'ya gitmişti. Orada bulunurken Edirne'deki 16'ncı Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilmiş (Belen, 1963:58; Altay, 2008:118;Beysanoğlu, 1996:782;Beysanoğlu, 1986:492; Aydemir, 1999:259) ve bir süre sonra kolordu, Kafkas Cephesi'ne sevk edilmek üzere Diyarbakır'a nakledilmişti (Bircan, 1993:41). 11 Mart 1916'da Mustafa Kemal Paşa, beraberinde Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) Bey ve karargâh mensupları olmak üzere Edirne'den trenle İstanbul'a hareket etmişti (Tezer, 1972:34). 27 Mart 1916'da Albay Mustafa Kemal, Diyarbakır'a giderek göreve başlamıştı (Kocatürk, 2007:73). Mustafa Kemal göreve başladıktan bir gün sonra Kurmay Başkanı İzzettin Bey ve kolordu baştabibi ile beraber Diyarbakır Hükümet Konağı'na giderek Vali Vekili Bedri Bey'le erzak ve taşıma araçları hakkında bir görüşme yapmıştı (Çalışlar, 1997:154;Kocatürk, 2007:73). Albay Mustafa Kemal, daha sonra karargâhını Silvan'a nakletmiş (Belen, 1963:58) ve 1 Nisan 1916'da "hidemâat-ı fevkaladesine mebni" bir sene kıdem zammı ile Mirlivalığa (Tuğgeneral) terfi ettirilmişti (Süslü vd, 1999:5;Çalışlar, 1997:155; Kocatürk, 2007:73).

Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gidip komutayı ele alması; askerin ve bölge halkının moralini yükseltmişti. Çünkü O, "Anafartalar Kahramanı" olarak isim yapmış, ünü bütün orduya ve Anadolu'ya yayılmış bir komutandı (Çeliker, 1987: 385). Mustafa Kemal Paşa, 11 Nisan'da savaş alanına giderek, burada yaptığı incelemelerden sonra şiddetli kış şartları ve donanım yetersizliği yüzünden Ruslara karşı başlatılan taarruzdan başarı sağlanamayacağını anlamış ve tümenin daha gerideki mevzilerine çekilmesini emretmişti. Mustafa Kemal Paşa, 5'inci Piyade Tümeni'nin ana görevinin Bitlis Boğazı'nı savunmak olduğunu belirtmiş ve düşmanla temasın korunmasını istemişti (Erikan, 1964:157-158). Bitlis Boğazı'nın savunması ve ele geçirilmesi görevini alan 5'inci Piyade Tümeni'nin taburları İstanbul'dan 1100 mevcutla hareket etmişti. Ancak yetersiz iaşe, kötü barındırma ve ilgisizlikler nedeniyle bir ay içinde mevcutları 600'e düşmüştü (Birinci Dünya; 1993:210).

C. Mustafa Kemal Paşa'nın Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, ordu komutanı olduktan sonra ilk iş olarak 1916'da burada verilen kayıpların sebeplerini tespit etmiş ve bunların ortadan kaldırılması için gerekli önlemler almıştı. Bu hususta Başkumandanlık Vekâlet'ine verdiği raporda birliklerin intikal ettiği cepheye kadar yeter derecede iaşe maddesinin getirilemediğini, kışlık giyeceğin yetersiz olduğunu, birliklerin gerektiği ölçüde temizlik maddesine sahip olmadıklarını, ordunun daha elverişli bölgelere çekilemediğini bu yüzden yersiz kayıplara uğradığını ifade etmişti. Mustafa Kemal Paşa, bu şartların düzeltilmesi için ordunun önemli bir kısmını iki günlük yürüyüş mesafesi kadar geriye almış ve yukarıda bahsedilen eksiklikleri gidermeye çalışmıştı. Mustafa Kemal Paşa, merkezden gerektiği kadar kuvvet gönderilememesi nedeniyle birlik komutanlarından mevcut kuvvetlerle orduya verilecek görevleri yapabilmek için milis kuvvetlerinden en üstün şekilde faydalanılmasını istemişti (Evsile, 1993:66-67). Paşa, ayrıca kolordu karargâhı seçtiği Silvan'a uzanan telgraf hattını onarmıştı (Erikan, 1964:156; Erikan,1972:189). Bölgede menzil teşkilatı henüz kurulamaması ve 5'inci

Piyade Tümeni'nin erzak kolları dağlık arazide yetersiz kalması nedeniyle birliklerin erzakı bölge halkından oluşturulan hamal bölükleri ile taşınmaktaydı (Birinci Dünya, 1993:213).

Mustafa Kemal Paşa, komutasındaki bütün kıtaları teftiş etmeye başlamış ve Bitlis ile Muş'un kurtarılması için taarruz hazırlığı yapmıştı. Hazırlık sırasında burada, 8'inci Tümen Kumandanı Nuri Bey (Conker), Tabur Kumandanı Binbaşı Fuat Bey (Bulca), Refet (Bele) Paşa ve Ali Bey (Çetinkaya) gibi önemli komutanlarla birlikte çalışmıştı (Şapolyo,1944:120).

Mustafa Kemal Paşa, karargâha gittiği zaman büyük sorunlarla karşılaşmıştı. Çünkü buradaki birlikler; yorgun, morali bozuk, hastalıktan kırılmış, silahsız cephanesiz bir ordunun döküntülerinden başka bir şey değildi. Paşa, İstanbul'a telgraf çekerek silah, yedek kuvvet ve sağlık malzemesi istemiş ve kolorduyu düşmanla savaşılabilecek bir biçime sokmak için yoğun bir şekilde çalışmaya başlamıştı (Kinross, 2007:129). Mustafa Kemal Paşa, çalışmalarına devam ederken yukarıda bahsedilen meselelerin dışında, bölgedeki asker kaçağı, çeteler, Dersim isyanı, cepheye yardım gönderme gibi önemli meselelerle de uğraşmak zorunda kalmıştı.

1.Asker Firarileri ve Çetelerle Mücadele

Mustafa Kemal Paşa, Ziyaret'e vardığı gün muhacirler ve herhangi bir sebeple geri kalmış bazı subaylar, kıtalarına katılmak üzere kendi başlarına cepheye giderlerken o civarlarda dolaşan silahlı kişiler tarafından soyulup mevcut para ve eşyalarının zorla alındığı (Çalışlar, 1997:162) için Mustafa Kemal Paşa'ya şikâyetle bulunmuşlardı. Paşa, bu işi yapan kişilerin barındıkları anlaşılabilir ve Ziyaret'e bir saat mesafede bulunan Koh Köyü'ne bir manga atlı ile Süvari Bölük Kumandanı Ahmet Bey'i göndermişti. Bu birlikler, başta köy muhtarı olmak üzere yakalayarak getirdikleri kişilerden bazılarının üzerlerinde, o tarihlerde moda olan birçok subayın elbise altına giydikleri, İstanbul'un meşhur Ştayn ve Beyker mağazalarının satış malı olan fantezi yelekler görülmüştü. Bunlar, talan edilen eşya hakkında başlıca maddî delil teşkil ettiğinden Paşa'nın emirleriyle hemen orada, Topçu Kumandanı Osman Senai Bey'in başkanlığında, Kolordu Şubesi Müdürü Kurmay Şemseddin, İstihbarat Şubesi Müdürü Kurmay Yüzbaşı Neşet ve mülhak Birinci Mülâzım İsmail Hakkı beylerin üye buldukları bir Divan-ı Harp kurulmuş ve yargılanmaları sağlanmıştı. Divan-ı Harp tarafından yargılanan bu kişiler; cephe gerisinde işledikleri silahlı şekavet ile umumî asayiş ihlâl ve aynı zamanda vatanî vazifelerini ifa için cepheye giden zabitanın yollarını keserek, para ve eşyalarını zorla almak suretiyle yaptıkları soygunculuk fiilleri sabit görülerek idamlarına karar verilmişti. Bu hükmü ihtiva eden Divan-ı Harp kararı cephe kumandanlığı salâhiyetine istinaden Mustafa Kemal Paşa'nın tasdikiyle kesinleşerek, infaz olunmuş ve keyfiyet şifreli bir telle Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirilmişti. Bölgede büyük tesir yapan bu önemli yargılamadan sonra, cephe gerisinde hiçbir zaman buna benzer herhangi bir hal ve asayiş bozacak en ufak bir hadise çıkmamıştı (Tezer, 1972:39).

2.Dersim İsyanı

Mustafa Kemal Paşa'nın burada karşılaştığı bir başka asayiş problemi ise Dersim'de meydana gelen olaylardı. Bu dönemde Ruslarla gelen Ermeni grupları Dersim'e dağılarak yaptıkları propagandalarla Kürt aşiretlerini isyana teşvik etmişlerdi. Bunun sonunda bazı aşiretler 8 Mart 1916'da Malazgirt ve Nazimiye'ye saldırmıştı. Bölgede bunlara karşı kullanılabilir mahalli jandarma kuvvetlerinden başka birlikler yoktu. İki önemli stratejik bölge olan 2'nci ve 3'üncü Ordunun cephesi arasında güvensiz bir sahanın bulunmasını uygun bulmayan Vehip Paşa, düzenli birliklerle bu isyanı bastırmayı düşünmüş (Birinci Dünya, 1993:214) ve buradaki harekâtın sorumluluğunu Mustafa Kemal Paşa'ya vermişti (Atatürk'ün, 1998:34). Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlık Vekâleti'ne, 1911-1912 İtalya Harbi'nde olduğu gibi Dersim'de de milis teşkilatı kurulmasını önermişti. Bu öneriye göre silah ve cephanesi milislerden karşılanacak olan bu teşkilatta, erler ve reislerine her ay saptanacak miktarda altın para verilecekti. Böylelikle güvenlik

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

sağlanacağı gibi gizli silahlar açığa çıkacak, firariler ile askere gelmeyen acemilerden faydalanma olanağı sağlanacaktı (Birinci Dünya, 1993:214-215).

3.Cepheye Yardım Sağlama ve Kaçakçılıkla Mücadele

Mustafa Kemal Paşa, görevi aldıktan sonra ilk iş olarak cephede soğuk ve açlık yüzünden kayıp veren birlikleri gerilere, beslenilebilecekleri bölgelere çekmişti (Bayur, 1997:108-109). Bölge oldukça fakir ve kaynakları kısıtlıydı. Bu yüzden asker bazı kavurga, ağaç kabuğu, her çeşit hayvan etini yemek zorunda kalmıştı. Bölgede bulunan bazı kaçakçılar koyun sürülerini Rus birliklerine kaçırıyor ve her koyunu 80-100 kuruş karşılığında satıyordu. Mustafa Kemal Paşa, bunların faaliyetlerini önlemeye çalışmış ve kaçakçıları yakalayanlara para ödülü vermişti (Erikan, 1964:168-170).

D. Bitlis'in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Paşa, bölgede yaptığı incelemelerden sonra almak istediği tedbirleri 3'üncü Ordu Kumandanı Vehip Paşa'ya şu şifre ile bildirmişti: "1. 17. Piyade Alayını Kulp bölgesinde ve Kozma gediklerini kuzeyden korumak amacıyla kullanacağım. 2. 5'inci Tümen, Bitlis cephesindeki Surem-Mergek hattındaki düşmanı tazyik etmektedir. 3. Bunun üzerine 5'inci Tümen'in başladığı taarruzunu kati neticeye ulaştırılması için lüzum görürsem 1-2 Nisan akşamı Hazro'ya yetişecek olan 17'nci Alayı şimdilik Kulp bölgesinde bulunduracağım" (Beysanoğlu, 1996:778; Beysanoğlu, 1986:488).

Mustafa Kemal Paşa, Sason ve Mutki bölgelerinde bulunan milis kuvvetleri için de 6 Nisan 1916'da şu talimatı vermişti: "1. Mutki bölgesindeki milisler Hacı Musa Bey komutasında olarak, Kerp-Bitlis istikameti ile Tatvan'ın batısında Korsuvak-Hövükşiyen-Kepişan-Ezgirt istikametinde Mutki bölgesi içerisinde ilerlemeye çalışacak, düşman çete ve kuvvetlerine karşı adı geçen istikametleri örtmek ve korumakla beraber düşmanın geri atılmasına çalışacaktır. Her fırsattan faydalanarak Bitlis ve Muş ovalarına doğru sarkan düşman taciz edilecektir. Hacı Musa Bey, 5'inci Tümen'in Duhan Boğazı'nın batısında bulunan kuvvetleriyle aralıksız olarak irtibatta bulunacak ve Bitlis'e karşı yapılacak harekâta katılacaktır. 2. Sason bölgesinde bulunan milis ve gönüllüler, Mahbuban ve Tabuk üzerlerinden Sason'a gelen istikametleri koruyacaktır. Ayrıca düşman çetelerini geri atmaya ve Bitlis-Muş ulaştırma hattı üzerine doğru ilerleyerek düşmanı taciz etmeye çalışacaklardır. 3. Mutki ve Sason bölgelerindeki müfrezeler 5'inci Tümen Kumandanı'nın emrinde olup, her hususta gereken emri kendisinden alacaklardır. 4. Mahallindeki en büyük mülkiye memurları dahi, müfrezelerimizin ihtiyacını sağlamak ve halkın moralini yüksek tutmak hususunda birliklerle işbirliği yapacaklardır" (Beysanoğlu, 1996:778-779; Atatürk'ün, 1998:36; Beysanoğlu, 1986:489).

Mustafa Kemal Paşa, yaptığı değerlendirmelerden sonra 10 Nisan 1916'da 2'nci Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği raporda, 5'inci Tümen Cephesi'nin durumu ve alınan tedbirleri şu şekilde belirtmişti: "1. Botan suyu (Van Gölü'nün 50 km güneyinde) ile Van Gölü'ne akan Güzeldere arasındaki Hizan bölgesi, burada Van Gölü Güneyi müfrezesi vardır. Bunun kuvveti Yarbay Ali komutasında 1.000 kişilik bir piyade taburu ile 300 milisten ibarettir. 2. Güzeldere ile Bitlis Boğazı arasında bir tabur noksan olmak üzere, 5'inci Piyade Tümeni, bunun sağ kanadı ve merkezi ile Koltik-Sürüm ve batısında boğaz içinde Deliklitaş hattında sol kanadıyla Hürmüz kuzeyinden, Nebat Dağı'na kadar uzanmaktadır. 3. Bitlis Boğazı ile Bitlis-Muş yolu üzerinden Nuh'tan 5 km kadar doğuda bulunan Huyut silsilesini aşarak gelen yol ile bu yolun birleştiği İrzak-Sokul arasındaki Mutki bölgesinde Hacı Musa komutasındaki gönüllü müfrezesi vardı. Bu müfrezelerin mevcudu belli ve sınırlı değildir. Bunların görevi, Bitlis batısında harekâta bulunarak, tümen harekâtını kolaylaştırmakla beraber, Korsuvak ve Ziren'den Muş Ovası'na inerek Bitlis-Muş

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

arasındaki düşmanın irtibatını güçleştirmektedir” (Beysanoğlu, 1996:779-780; Atatürk’ün, 1998:37-38;Beysanoğlu, 1986:489-490).

Mustafa Kemal Paşa, Bitlis’i işgal eden Ruslara karşı, bağlı birliklerden 5’inci Tümen’e taarruz yaptırmış ve 19 Nisan 1916’da Bitlis Boğazı’na gitmişti (Gazi, 2003:97-98). Paşa, 24 Nisan’da beraberindekilerle Duhan’daki 5’inci Tümen Karargâhı’ndan ayrılarak tümenin sağ kanadına hareket etmiş ve Güzeldere’nin batı yamacında kurulan ordugâha geçmişti (Çalışlar, 1997: 160; Kocatürk, 2007:75). Mustafa Kemal Paşa, 26 Nisan 1916’da yapılan Rus saldırılarını durdurmuştu (Bircan, 1993:43). 10 Mayıs 1916’da, Rusların destek kuvveti alması nedeniyle, 16’ncı Kolordu birliklerine, cephede ne şekilde hareket edeceklerini bildiren yazılı bir emir göndermişti (Birinci Dünya, 1978: 77-78). Paşa, 16 Mayıs 1916’da Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) Bey’le beraber cepheyi gezmiş ve Rus kuvvetlerinin mevzilerini görmüştü. Mustafa Kemal Paşa, 5 Temmuz 1916’da Çapakçur (Bingöl)’dan gelen kuvvetleri denetlemişti. Burada subay ve erlere hizmet ve fedakârlıklarını takdir eden kısa bir konuşma yapmıştı (Çalışlar, 1997,164-173; Kocatürk, 2007:77-79).

Ruslar, 12 Temmuz 1916’da 8’inci Tümen cephesinde taarruza geçmişti. Türk kuvvetleri ağır kayıplar vermesine rağmen düşmanın taarruzunu durdurmuştu (Çalışlar, 1997,173; Kocatürk, 2007:79). 2’nci Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa’nın Kulp Muharebesi ve 8’inci Tümen’in son düşman taarruzunda çekilmesi hakkında bilgi istemesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa, 17 Temmuz 1916’da; “Düşman üstün kuvvetlerle taarruz etmiştir. Tümenin kaybı yaklaşık olarak 1/3’ten az değildir. Düşmanın eski mevzilerine atılmasını bu kuvvetle sağlamanın mümkün olmadığı kanısındayım” şeklinde bir açıklama yapmış ve 26 Temmuz’da Muş cephesinden Silvan’a dönmüştü (Çalışlar, 1997,176; Kocatürk, 2007:79; Tezer, 1972:48).

Mustafa Kemal Paşa, Bitlis ve Muş’u düşmandan geri almak amacıyla yapılacak taarruz hazırlık işleri arasından işe meselesine önem vermiş ve bu konuda vilâyetlere gerekli tebligatta bulunmuştu. Ancak bu teşebbüse karşı ilk menfi hareket Bitlis Valisi Memduh Bey’den gelmiş ve kolordu ile vilâyet arasında yapılan yazışmalar sonunda durum münakaşa denecek bir hal almıştı. Mustafa Kemal Paşa, olaydan 3’üncü Ordu Kumandanı Vehip Paşa’yı şifreli telle haberdar etmiş ve durum hakkında gerekli açıklamayı yaparak vali nezdinde gereken teşebbüsün yapılması ricasında bulunmuştu. Vehip Paşa, meseleyi önemle ele almış ve valiliğe gereken tebligatta bulunduktan sonra mesele çözülmüştü (Tezer, 1972:49).

Mustafa Kemal Paşa, gerekli hazırlıkları tamamlayarak (ATASE. BDH, Kls. 130-241, D. No: 603, F. 008.) emrindeki kuvvetlerle, 2 Ağustos 1916’da taarruza geçmişti. Karargâhı Bitlis Deresi içinde bulunan 5’inci Tümen’e bağlı kuvvetlerin (ATASE. BDH, Kls. 130-241, D. No: 603, F. 008.) kapladığı bütün cephe boyunca başlayan taarruz, düşmanı tutunabildiği yerlerden söküp atmak suretiyle gelişmişti. 3 Ağustos’ta 5’inci Tümen, Şeyh Ömer yönünden hareket ettirilen kuvvet ile Nebat Dağı’ndaki önemli bazı siperler alınmış (Çalışlar, 1997,178; Kocatürk, 2007:80) ve 6 Ağustos’ta Nebat Dağı’yla beraber Mermut ve Perhand’a girilmişti. Rus komutan Nazarbekof, artık Türk kuvvetlerine karşı direnmenin anlamsız olacağını anlamıştı. Bu nedenle Bitlis’teki Rus karargâhı, mahallinden kalkmış ve telaşlı bir şekilde geri çekilmeye başlamıştı. 7 Ağustos 1916’da Muş ve 8 Ağustos’ta Bitlis, düşman işgalinden kurtarılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Bitlis’in kurtuluşunu 2’nci Ordu Kumandanlığı’na çektiği şu telgrafla bildirmişti; “Muş dün ve Bitlis bugün kolordumuz tarafından zapt ve işgal edilmiştir”. Aynı gün 2’nci Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa’ya şu tebrik ve teşekkür telgrafını göndermişti; “Komutanız altındaki askerlerimizi iyi koruyarak, gerekli zamanda gösterdiğiniz dâhiyane kudret ve cesaretle yaptığınız kahramanca hizmetten dolayı size tebrik ve teşekkürlerimi bildiririm” (Çalışlar, 1997,178; Kocatürk, 2007:80). Muş ve Bitlis’in geri alınması üzerine Mustafa Kemal Paşa’ya altın kılıçlı imtiyaz madalyası verilmişti (Beysanoğlu, 1996:785). Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’ya; “Kafkas

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Muharebâtındaki hidemât-ı fevkalâdesine binâen tebdilen ikinci rütbeden Osmanî” (Osmanlı Belgeleri, 2007:265) rütbesi verilmişti. Görüldüğü gibi Bitlis’in geri alınması ile Mustafa Kemal Paşa’nın itibarı daha da artmış, halkın morali yükselmiş, Diyarbakır ve çevresinin işgale uğraması engellenmişti. Ayrıca 16’ncı Kolordu’nun emrinde mahalli milis ve gönüllü kuvvetlerin bulunması bölge halkının vatan müdafaasındaki azim ve kararını bir defa daha göstermişti (Evsile, 1994:37-38). Türk kuvvetleri, 10 Ağustos’ta Tatvan’ı geri almış ve düşman bu bölgeden Ahlat’a doğru (Belen, 1963:59) 40-50 km kadar daha gerilere çekilmek zorunda kalmıştı. 16’ncı Kolordu, harekâtını Kasım ayına kadar sürdürerek (ATASE. BDH, Kls. 130-226, D. No: 604, F. 056-01.), Van Gölü’nün güneyinde bulunan Vastan (Gevaş)’ı geri almış, ancak ordunun iaşesinin yetersiz olması ve bu yüzden orduda açlık baş gösterdiğinden ileri harekât durdurulmuştu (Belen, 1973:297).

E. Mustafa Kemal Paşa’nın Bitlis’e İkinci Gidişi

Mustafa Kemal Paşa, 7 Kasım 1916’da (İğdemir, 1980:79-80) Bitlis cephesini denetlemek amacıyla beraberinde 5’inci Tümen Kumandanlığı’na yeni atanan Albay Ali Fuat (Cebesoy) ve 16’ncı Kolordu Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) Beyler olmak üzere Silvan’dan Bitlis’e hareket etmişti (Çalışlar, 1997,192; Kocatürk, 2007:83; Tezer, 1972:65). Mustafa Kemal Paşa’nın Bitlis’e ikinci defa yapmış olduğu seyahat o tarihlerde 5’inci Tümen Kumandanlığı’na atanan Ali Fuat Bey ile Refet Paşa arasında yapılacak tümen komutanlığı değişiminde hazır bulunmak ve aynı zamanda, Van Hareket Müfrezesi’nin de yola çıkarılmasını sağlamak amaçlarına yönelikti (Tezer, 1972:62).

8 Kasım 1916’da Mustafa Kemal Paşa, Silvan’dan Ziyaret (Veyselkarani)’e geçmiş ve geceyi Fuat (Bulca) Bey’in komuta ettiği 23’üncü Alay Ordugâhı civarında çadırda geçirmişti (Çalışlar, 1997,193; Kocatürk, 2007:83; Tezer, 1972:66).

Mustafa Kemal Paşa, 9 Kasım 1916’da burada bulunan Şeyh Ziyauddin Efendi (Hazret)’nin (Kardaş, 2014:352) oluşturduğu gönüllü birliklerden 150 kişilik bir birliği teftiş etmiş ve bunların iaşe ve silah ihtiyaçlarını karşılamıştı. Mustafa Kemal Paşa, yolda Bitlis’e dönmekte ve “cümlesi aç, sefil, ölüme mahkûm bir halde” (Tezer, 1972: 66) bulunan muhacirlerle karşılaşmıştı. 9 Kasım’da, Duhan’a ulaşan Paşa, ertesi gün Ali Fuat ve İzzettin beyler birlikte Bitlis’e varmıştı. Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1916’da 14’üncü Alay Karargâhı’ndan hareketle Keltepe’ye geçmişti. Burada tümen, alay ve tabur komutanlarıyla mevzi ve tertibat hakkında görüşmüş ve daha sonra Bitlis’e dönmüştü (Çalışlar, 1997,194; Kocatürk, 2007:84; Tezer, 1972:69).

Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bitlis’te açlık ve kıtlığın yanı sıra anne ve babalarını kaybeden yetim çocukların himaye altına alınması meselesi ile de yakından ilgilenmişti. Paşa, 16 Kasım 1916’da yolda 12 yaşında Ömer adında öksüz bir çocuk görmüş ve bunu yanına almıştı. Paşa’nın çocuklara sahip çıktığını gören yöre halkı anası, babası ölmüş, üç kimsesiz çocuğu daha getirip kendisine teslim etmişlerdi.” Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Bitlis’teki hastaneleri denetlemiş ve hasta ile yaralıları ziyaret etmişti. Bu sırada Bitlis’in kurtarılmasın büyük rol oynayan ve savaşta yaralanarak hastaneye kaldırılan Şeyh Ziyauddin Efendi ile görüşmüştü. Bu görüşmeyi Paşa, Hatıra Defteri’nde, “Şeyh Hazret ki bir kolunu kesmişler, onunla görüştüm” (Tezer, 1972:71) şeklinde yazmıştı. Daha sonra Ruslar tarafından tahrip edilen Şerefiye Camii’nde incelemelerde bulunmuştu (Çalışlar, 1997,195; Kocatürk, 2007:84; Tezer, 1972:71).

Mustafa Kemal Paşa, tamamen yıkılan ve tam bir harabe haline gelmiş olan Bitlis’i “Pompei Harabelerine” benzetmişti (Tezer, 1972:75). Paşa, 18 Kasım 1916’da Bitlis’te bazı tarihi yerleri ve Şeyh Küfrevi’nin Kızılmescit mahallindeki türbesini de ziyaret etmişti (Çalışlar, 1997,195; Kocatürk, 2007:84; Tezer, 1972:72). Mustafa Kemal Paşa, 21 Kasım’da Silvan’a gitmek üzere Bitlis’ten ayrılmış ve Diyarbakır’a geçmişti.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Mustafa Kemal Paşa, 18 Aralık 1916'da Ahmet İzzet Paşa'nın izniyle İstanbul'a gitmesi üzerine 2'nci Ordu Kumandanlığı'nı vekâleten yürütmeye başlamıştı. 16 Şubat 1917'de Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı'na atanmıştı (Süslü vd. 1999:5). Bu nedenle Paşa, Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis vilâyetlerine ve bölge halkına yazdığı şu tamimle veda etmişti: “Vatanın bir başka köşesine başka bir vazife deruhte etmek üzere aldığım emre imtisalen pek sevdiğim 2'nci Ordu'dan ve bu ordunun mıntikasından ayrılıyorum. Bu havalide bulunduğum müddetçe başta zat-ı samileri olmak üzere vilâyetin bütün memurin, eşraf ve mütehabebban ve hamiyetli ahalisinden 2'nci Ordu hakkında ibraz ve itidal edilmiş kıymetli muavenetler, fedakârane gayretler ve bilhassa şahsıma karşı gösterilen nezaketi kalbimde en derin minnet hisleri bırakmıştır. Bu hissiyatın hatırasını ilelebet taşıyacağım. Cümleye arz-ı veda ve hepiniz için temenni-i muvaffakiyet ederim” (Evsile, 1993:76).

Mustafa Kemal Paşa, Bitlis ile Muş'un kurtarılması için geldiği bölgede 8'inci Tümen Kumandanı Nuri Bey (Conker), Tabur Kumandanı Binbaşı Fuat Bey (Bulca), Refet (Bele) Paşa ve Ali Bey (Çetinkaya) ve Albay İsmet (İnönü) Bey gibi önemli komutanlarla birlikte çalışmıştı (Şapolyo, 1944:120). Ayrıca burada bulunan Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey ve kardeşi Nuh Bey, din adamlarından Şeyh Ziyauddin Efendi ile Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi, Ohinli Şeyh Alauddin Efendi (BOA. DH.KMS, D. No: 21. G. No: 55.), Bitlis Mebusu Sadullah (TBMM Arşivi, Dosya No: 56.) beyleri tanıma ve birlikte çalışma imkânı bulmuştu (Gazi, 1927:48). Birinci Dünya Savaşı döneminde Bitlis'te bulunan aşiretlerin ve din adamlarının oluşturdukları milis ve gönüllü birliklerin önemli katkısı olmuştu. Bu katkı ve destek Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarıyla da sürdürülmüştü (Kardaş, 2004: 55-145) Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın 16'ncı Kolordu Kumandanı olduğu sırada burada kurduğu dostluklar, Milli Mücadele ve sonraki dönemlerde birçok sorunun çözülmesini kolaylaştırmıştı (Gazi, 2003: 97-98).

Sonuç

Bitlis sahip olduğu coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca birçok devletin ele geçirmek istediği bir yer olmuştur. Bitlis, bu özelliğinden dolayı Birinci Dünya Savaşı döneminde Ruslar tarafından işgal edilmiş ve yaklaşık beş ay boyunca savaşın bütün ağırlığını üzerinde hissetmiştir. Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti, Rusların Bitlis'in hâkim olduğu yolları kullanarak Diyarbakır ve İskenderun'a inmelerini engellemek ve halkın moralini düzeltmek amacıyla Çanakkale Muharebelerinde temayüz etmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı Bitlis'e göndermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Bitlis bölgesine geçtikten sonra, cephe gerisindeki sorunları çözmüş ve halkla temasa geçerek oluşturulan gönüllü birliklerle Ruslara karşı taarruz hazırlıklarına başlamıştır. Bu hazırlıklar çerçevesinde Mustafa Kemal Paşa, din adamı ve aşiret reisleri gibi Bitlis ve çevresinde nüfuz sahibi kişilerle tanışmıştı. Bölgenin yapısını yerinde inceleyen Mustafa Kemal Paşa, burada kurduğu dostluklar sayesinde, gerek Milli Mücadele yıllarında ve gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında karşılaşılan birçok sorunu kolaylıkla çözmüştür.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri:

Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi.

ATESE, BDH, Kls. 2827, D. No: 99, F. 004-01.

ATESE, BDH, Kls. 2827, D. No: 99, F. 004-17.

ATESE, BDH, Kls. 2827, D. No: 99, F. 004-18.

ATESE, BDH, Kls. 2845, D. No: 169, F. 039-01.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

ATASE, BDH, Kls. 2845, D. No: 169, F. 039-02.

ATASE, BDH, Kls. 2950, D. No: H.36. 001. F. 252.

ATASE, BDH, Kls. 2827, D. No: 99, F. 004-05.

ATASE, BDH, Kls. 130-241, D. No: 603, F. 008.

ATASE, BDH, Kls. 130-226, D. No: 604, F. 056-01.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

BCA, 490.01.1198.199.1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

BOA. HR. SYS, D. No: 2418, G. No: 53.

BOA. DH. ŞFR. D. No: 538, G. No: 25.

BOA. DH. ŞFR. D. No: 52. G. No: 282.

BOA. DH. KMS, D. No: 21. G. No: 55.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM Arşivi)

TBMM Arşivi, Dosya No: 56.

B. Kitap ve Makaleler:

“Bitlis”, *Yeni Türk Ansiklopedisi II*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1985.

I'nci Dünya Harbinde Türk Doğu Cephesi, Bölüm III, (1967), (Müsvedde), Ankara: Kara Harp Akademisi Yayınları.

ALPAY, Nuri, (1957), “Van ve Van Gölü”, *Zafer*, 15 Mart.

ALTAY, Fahrettin (2008), *10 Yıl Savaş ve Sonrası, 1912-1922*, Ankara: Eylem Yayınları.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, (1985), Yıl: 34, S.85, Belge No:1999 ve 2001, Ekim.

Atatürk'ün Bütün Eserleri 2, (1915-1919), (1998), Cumhuriyetin 75. Yılı Armağanı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

AYDEMİR, Şevket Süreyya (1999), *Tek Adam I, Mustafa Kemal 1881-1919*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

AYDIN, Sıtkı (1967), *Bitlis Tarihi*, İstanbul.

AYIŞIĞI, Metin (2013), *Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Askerî ve Siyasî Hayatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

AYTE, Muhammet Asım (1996), *Bürket-ül Kelimât fi-Menâkıb-ı Bâd-ı es-Sadât*, Bitlis.

BAYTIN, Arif (1946), *İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi*, İstanbul: Vakıf Matbaası.

BAYUR, Yusuf Hikmet (1997), *Atatürk Hayatı ve Eseri I, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

BELEN, Fahri (1973), *20'nci Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

.....(1963) *Atatürk'ün Askeri Kişiliği*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- BEYSANOĞLU, Şevket (1996), *Anıtları ve Kitâbeleriyle Diyarbakır Tarihi II, Akkoyunlular'dan Cumhuriyete Kadar*, Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.
-(1986), *Mustafa Kemal Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BİRCAN, Osman (1993), *Belge ve Fotoğraflarla Atatürk'ün Hayatı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Birinci Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, (2011), Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. Genelkurmay Basımevi.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II'nci Cilt, 2'nci Kısım Kafkas Cephesi, 2'nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, (1978), Ankara: T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı II*, (1993), Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- ÇAKMAK, Fevzi (2005), *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi.
- ÇALIŞLAR, İzzettin (1997), *On Yıllık Savaşın Günlüğü, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, Hazırlayanlar: İsmet Görgülü-İzzeddin Çalışlar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÇELİKER, H. Fahri (1987), *Bitlis'in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- ERDEHA, Kâmil (1975), *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERİKAN, Celâl (1964), *Komutan Atatürk I, Okuldan Kurtuluş Harbine*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
-(1972), *Komutan Atatürk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyet'in İlanından Önce ve Sonra)*, (2008), Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Tetik, Melike Gürler, Çiğdem Aksu, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi.
- EVSİLE, Mehmet (1993), "Birinci Dünya Harbinde Atatürk (2'nci Ordu Komutanlığı 5 Mart 1917-5 Temmuz 1917)" *Askerî Tarih Bülteni*, Şubat, S: 34, s.64-76.
-(1994), "Birinci Dünya Harbinde Atatürk'ün 16'ncı Kolordu Komutanlığı (19 Ağustos 1915-5 Mart 1917)", *Askerî Tarih Bülteni*, Şubat, S: 36, s. 30-42.
- Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı* (2003), Yücel Özkaya-Mehmet Saray vd. Ankara: Atatürk araştırma Merkezi Yayını.
- Gazi Mustafa Kemal, (1927), *Nutuk*, Ankara.
- General Nikolavski (1935), *Sarıkamış Hareketleri*, Türkçeye Çeviren: Kaymakam Nazmi, Ankara: Genelkurmay Matbaası.
- GUZE, Felix (2007), *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, Türkçeye Çeviren: Yarbay Hakkı (Akoğuz), Yayına Hazırlayan: Alev Keskin, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. Genelkurmay Basımevi.
- İĞDEMİR, Uluğ (1980), *Atatürk'ün Yaşamı I, (1881-1918)*, Ankara: Türk tarih Kurumu Basımevi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- İLHAN, Suat (1990), *Atatürk ve Askerlik, Düşünce ve Uygulamaları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- İLTER, Aziz Samih (2007), *Kafkas Cephesi Hatıraları*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- İNAL, Halil İbrahim (2011), *Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Nokta Kitap Yayını.
- KANSU, Mazhar Müfit (1986), *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARADENİZ, Yılmaz, "Bitlis'te Ermenilerin Müslüman Halka Yaptıkları Katliamlar ve Batılı Devletlerin Katliamlardaki Rölü (1913-1919)", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1 Winter 2011, p. 1405-1420, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8020>, ANKARA-TURKEY
- KARDAŞ, Abdulaziz, (2014) "I. Dünya Savaşı Dönemi'nde Bitlis'ten Bir Portre: Ziyaeddin Efendi", *II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu, 25-27 Eylül 2013 Ahlat-Bitlis*, İstanbul, s. 347-356.
-(2004), *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunda Bitlis ve Çevresinde İz Bırakanlar*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KINROSS, Lord (2007), *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çeviren: Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- KOCATÜRK, Utkan, (2007), *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, (2007), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- ÖĞÜN, Tuncay (1999), *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- SABİS, Ali İhsan, (1951), *Harp Hatıralarım II*, Ankara: Güneş Matbaası.
- SANDERS, Liman von, (2010), *Türkiye'de Beş Sene*, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- SÜSLÜ, Azmi-Mustafa Balcıoğlu, (1999), *Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan (1944), *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Ankara: Berkalp Kitabevi.
- TEZER, Şükrü (1972), *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÜRKMEZ, Naim, "Ermenilerin Kontrol Noktası: İskenderun Limanı" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/5 Spring 2013, p.901-917, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8020>, ANKARA-TURKEY
- YÜCEER, Nasır, (2002), *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. Genelkurmay Basımevi.
- ZİYAÜDDİN Efendi, (1982), *Mektubat*, Yayına Hazırlayan: Hasip Seven, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

EKLER:

Ek: 1) 16'ncı Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa.

Ek: 2) Mirliva Mustafa Kemal Paşa, Bitlis'e girerken, (BCA, 490.01.1198.199.1.)

Ek :3) Mirliva Mustafa Kemal Paşa, Bitlis'te görev yapan askerlerle, (BCA, 490.01.1198.199.1.)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Ek: 4) Mustafa Kemal Paşa, Bitlis'te bulunan orduyu teftiş ederken, (BCA, 490.01.1198.199.1.)

Ek: 5) Mustafa Kemal Paşa, Bitlis'te asker ve halkla beraber, (BCA, 490.01.1198.199.1.)

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

KARDAŞ, A., Birinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Bitlis'teki Faaliyetleri, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 229-244, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8232>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

